„PÂNĂ CÂND AI SĂ FII NECIOPLIT?” DESPRE METAFORE CONCEPTUALE ÎN SFERA IM/POLITEŢII[1]

MIHAELA-VIORICA CONSTANTINESCU[2]
Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti

« JUSQU’A QUAND SERAS-TU GROSSIER ? »
SUR LES METAPHORES CONCEPTUELLES DANS LA SPHERE DE L’IM/POLITESSE

Résumé

Notre article propose une approche pragmatique de la relation im/politesse-métaphores conceptuelles. L’im/politesse sera analysée dans la perspective de la pragmatique historique, notre démarche favorisant la manière dont les participants aux interactions évaluent et conceptualisent l’im/politesse. Les modalités d’évaluer ou les réflexions sur l’im/politesse peuvent relever des scenarios métaphoriques à de différents degrés de conventionalité. L’analyse est fondée sur un corpus littéraire (prose, dramaturgie, mémoires, correspondance) appartenant à la génération quarante-huitarde. Les expressions métaphoriques retrouvées dans le corpus relèvent la métaphore de l’individu comme objet sur lequel on doit travailler afin de devenir apte pour la socialisation.

***Mots-clés**: politesse, impolitesse, métaphore conceptuelle, réflexivité métadiscursive, réflexivité métacognitive*.

1. Introducere

Acest articol vizează o abordare pragmatică a relaţiei dintre im/politeţe şi metaforele conceptuale. Im/politeţea va fi analizată din perspectiva pragmaticii istorice, cu accent asupra modului în care vorbitorii evaluează şi conceptualizează

[1] Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română şi modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanţare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

[2] **Mihaela-Viorica Constantinescu** este lector doctor la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, Departamentul de Lingvistică. Autor a numeroase studii, având ca domenii de interes Pragmatica, Stilistica, Retorica şi Argumentarea etc. Autor al volumului *Umorul politic românesc în perioada comunistă. Perspective lingvistice*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2012. În perioada iunie 2014-octombrie 2015 cercetător bursier postdoctorat al Academiei Române cu proiectul „Principatele române între Orient şi Occident: dinamica modelelor culturale ale politeţii şi impoliteţii în secolul al XIX-lea”; e-mail: constantinescumv@gmail.com.

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

im/politeţea (pentru această abordare vezi definiţia im/politeţii$_1$ la Eelen 2001). În unele situaţii, modalitatea de evaluare sau reflecţiile asupra unor comportamente care relevă im/politeţea ilustrează scenarii metaforice cu grade diferite de convenţionalizare. Metafora este percepută, în teoriile cognitive, ca un fenomen conceptual şi numai secundar ca fenomen lingvistic. Corespondenţele dintre două domenii sunt numite metafore conceptuale, acestea fiind seturi de suprapuneri între domeniul sursă (de obicei, concret) şi domeniul ţintă (de obicei, abstract) (Kövecses 2006, Semino 2008).

Analiza de faţă se bazează pe un corpus literar, reprezentat de proză, teatru şi memorialistică aparţinând scriitorilor paşoptişti (exemplele utilizate sunt extrase din dramaturgie – C. Caragiali, V. Alecsandri; proză – M. Kogălniceanu, Al. Cantacuzin; memorialistică – G. Sion; prefaţă – I. Heliade Rădulescu).

Normele politeţii sunt variabile în timp şi spaţiu, nu numai inter-, ci şi intracultural: politeţea fiind parte a practicilor sociale, schimbările normelor sociale antrenează schimbări ale „momentelor evaluative" ale politeţii (Kádár/ Haugh 2013, Kádár 2013) – în cazul corpusului nostru, literatura reflectă schimbările sociale şi de mentalitate produse în societatea românească în urma orientării societăţii româneşti către modelul occidental (vezi Djuvara 2013, Vintilă-Ghiţulescu 2013). Aspectele metaforice pe care le avem în vedere ilustrează reflexivitatea metadiscursivă (cum se consideră că ar trebui să se poarte vorbitorii) şi metacognitivă (prezentarea unor stări cognitive fixate, de tipul aşteptărilor, atitudinilor) (Kádár/Haugh 2013), ilustrând graduala conştientizare (*awareness*) metapragmatică (Verschueren 1999, 2000, 2012).

2. Metafora conceptuală

În teoriile cognitive, metafora este considerată un fenomen conceptual, al gândirii, şi doar secundar un fenomen lingvistic: expresiile lingvistice metaforice sunt cele care oferă posibilitatea de manifestare explicită a mecanismului cognitiv (Kövecses 2006: 122). Locutorii percep unele similarităţi între două cadre/domenii, iar aceste similariţăti conduc la o interacţiune conceptuală care produce metafora (Kövecses 2006: 115). Corespondenţele dintre două domenii (unul ţintă şi altul sursă) sunt numite metafore conceptuale (Kövecses 2006: 116). Domeniul sursă este, de obicei, mai concret, în timp ce domeniul ţintă este, de obicei, abstract (Kövecses 2006: 117). Unele suprapuneri între elemente aparţinând domeniului sursă şi elemente ale domeniului ţintă depăşesc corespondenţele obişnuite, declanşând astfel diverse implicaţii logice (*entailments*): cunoştinţele despre domeniul sursă pot fi extinse şi asupra ţintei, deşi doar anumite aspecte ale domeniilor participă la suprapunere (Kövecses 2006: 123-124). Teoreticienii metaforei conceptuale accentuează ideea conform căreia domeniul ţintă corespunde unor experienţe

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

complexe, abstracte, mai puţin familiare, cu limite neclare (de exemplu: timp, emoţie, viaţă, moarte), în timp ce domeniul sursă este selectat din cadrul experienţelor simple, familiare, concrete, chiar fizice, clar delimitate (de exemplu, mişcare, experienţe corporale, obiecte), deşi nu toate metaforele pot fi legate de experienţe concrete, ci doar de anumite similarităţi percepute de către utilizatori (Semino 2008: 6-7).

Pornind de la bine cunoscuta teorie a metaforei conceptuale (Lakoff/ Johnson 1980), E. Semino propune o manieră proprie de analiză (pe care o adoptăm ca model pentru acest articol), constatând importanţa caracteristicilor formale ale expresiilor metaforice, a tiparelor textuale şi intertextuale. Semino propune o subdiviziune a unei metafore conceptuale – scenariul metaforic (ce include reprezentări mentale ale unor situaţii particulare, cadrul, participanţii, scopurile şi acţiunile asociate cu acestea), ca instrument de analiză suficient de suplu încât să fie aplicat unor categorii diverse de texte (Semino 2008: 10).

E. Semino consideră că e utilă distingerea în interiorul expresiilor metaforice între trepte diferite de convenţionalizare – de exemplu, se consideră că o expresie este convenţională dacă sensul său metaforic este deja inclus în definiţia de dicţionar, „metaforicitatea” fiind deci graduală (Semino 2008: 19). Sunt propuse modalităţi de observare a modului în care metafora este articulată în cadrul textului (*patterning*), acestea incluzând elemente diverse; unele au un grad de complexitate progresivă (repetiţie, recurenţă, grupare, metaforă filată), altele relevă combinaţii distonante, relaţii intertextuale, opoziţii între interpretarea literală şi cea metaforică, mijloace metalingvistice de încadrare (Semino 2008: 22-30). Alegerea unei metafore îşi pune amprenta asupra structurii (*framing*) textului, asupra aspectelor aduse în prim-plan sau plasate în fundal (*foregrounded/backgrounded*), facilitează realizarea inferenţelor, asocierile emoţionale şi evaluative, acceptarea unor posibile acţiuni viitoare (Semino 2008: 91).

Modalitatea recurentă de a vorbi despre sau de a conceptualiza un aspect al realităţii, devenită normă, devine foarte greu de schimbat sau criticat. Astfel, metaforele conceptuale convenţionale pot fi văzute ca parte a convingerilor împărtăşite de un grup social, o marcă a ideologiei acelui grup (Semino 2008: 33). După van Dijk (1998: 8), ideologia reprezintă fundamentul reprezentărilor sociale, la rândul lor alcătuite din combinarea unor convingeri (scenarii, cadre, atitudini, opinii) împărtăşite la nivel social (van Dijk 1998: 46). O ideologie se formează prin combinarea unor reprezentări mentale ale unor aspecte din realitate; în realizarea reprezentărilor intervine mecanismul metaforic.

Metafora poate să facă accesibile publicului probleme abstracte, complexe, neintegrate în rutina cotidiană, dar, în acelaşi timp, este legată de scopuri retorice diverse: conturarea unui anumit tip de ethos (de exemplu, prin anumite efecte umoristice pe care le poate avea metafora), exploatarea vagului şi a ambiguităţii, creativitate apreciată printr-o eventuală citare etc. (Semino 2008: 85).

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

3. Metafora conceptuală şi im/politeţea

Aşa cum e amintit mai sus, metaforele sau scenariile metaforice fac accesibilă o idee puţin familiară prin punerea în relaţie cu un obiect cunoscut: pentru im/politeţe, se pare că asocierea se face între tipul de comportament şi ceea ce implică acesta (coordonata abstractă a „civilităţii") şi un obiect (ne)prelucrat – ca urmare, omul este reificat, unele atribute ale obiectului fiind transferate persoanei.

Înainte de a prezenta elementele metaforice de conceptualizare a im/politeţii identificate în corpusul românesc paşoptist, trebuie făcută o precizare: „politeţe" este atât un termen teoretic, cât şi un element de conceptualizare de către indivizii obişnuiţi a unui tip de comportament, venind – în plan european – în continuarea unor concepte precum *curtenie*, *civilitate*, suprapunându-se uneori ca semnificaţie cu *civilizaţie* (Elias 1982, Ricci 2009).

France (1992: 2) consideră „politeţea" un set de valori care definesc societatea şi cultura din Europa modernă (nu doar manierele politicoase, ci şi un tip de civilizaţie), urmând accepţiunea din secolul al XVIII-lea al termenului. France (1992) atrage atenţia asupra seriilor din engleză şi franceză desemnând sfera „politeţii" şi asupra implicaţiilor etimologice ale celor două serii, una de origine latină, cealaltă greacă. Adjectivul *politicos* în franceză (*poli*) provine din verbul *polir*, având ca influenţă sensul lat. *politus* (având atât un sens concret, cât şi unul abstract în latina clasică). Verbul *polir* (< lat. *polire*), atestat încă din secolul al XII-lea, are atât un sens concret ('a face fin, strălucitor prin frecare'), cât şi unul abstract ('a iniţia în societate', din secolul al XVI-lea, vezi Robert). Derivatul lui *polir*, *poli* însemna la finalul secolului al XII-lea 'elegant', apoi 'cultivat' (secolul al XVI-lea), 'cizelat, civilizat' (secolul al XVII-lea), pentru ca sensul modern (începând cu secolul al XVII-lea) să fie 'ale cărui comportament şi limbaj sunt conforme regulilor politeţii'. *Politesse* pare să fie adaptarea it. *pulitézza*, derivat din *pulito*, echivalentul italian al lui *poli*. Sensul învechit al lui *politesse* este 'delicateţe, bun gust', pentru ca sensul modern să apară în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (France 1992, Picard 2010). În engleză, prima atestare a lui *polite* (politicos) datează de la începutul secolului al XVI-lea, cu sensul de 'elegant, cultivat', având de la început un sens abstract (Watts 2011: 112-113).

Dacă această serie se revendică dintr-un etimon latinesc, cealaltă serie are ca sursă grecescul *polis* (oraş): fr. *police* ('guvernare', 'organizare') este pus în legătură atât cu lat. *politia*, cât şi cu gr. *politeia*. Substantivul are un derivat, verbul *policer*, cu sensul din secolul al XV-lea 'a guverna', dar sensul proeminent este cel din secolul al XVIII-lea, 'a civiliza, a îmblânzi moravurile prin instituţii, prin cultură' (vezi Robert). Adjectivul participial *policé* are însă încă din secolul al XVII-lea sensul 'cu moravuri îmblânzite' (France 1992; vezi Robert).

În gândirea franceză de secol XVII există o cvasi-sinonimie între *politesse* (politeţe) şi *honnêteté* (onestitate, *les honnêtes gens*). O altă cvasi-sinonimie

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

implică politeţea şi civilizaţia (fr. *civilisation*, sec. XVIII, < *civiliser*, sec. XVI), implicând progresul unei societăţi (France 1992: 57). Insă, dacă în secolul al XVI-lea, civilitate (fr. *civilité*, sec. XIV, < lat. *civilitas*) lua locul lui curtenie (*courtoisie*) ca termen cheie, în secolul următor este doar un prim pas pe o scală ce culminează cu politeţea: civilitatea se poate învăţa, nu depinde de statutul individului, pe când politeţea e apanajul aristocraţiei (France 1992: 58).

În secolul al XVI-lea termenul *civilitate* (puţin mai târziu şi *politeţe*) a început să aibă şi sensul de ‘civilizaţie’ (cuvântul fr. *civilisation*/engl. *civilization* este atestat în franceză şi engleză la jumătatea secolului la XVIII-lea), opoziţia dintre ‘civil’ şi ‘barbar’, devenind proeminentă ca urmare a descoperirii Lumii Noi şi a locuitorilor săi „sălbatici” (Gillingham 2002: 269). În secolul al XVI-lea, aşa cum apare la Castiglione, civilitatea e o valoare etică şi estetică, semn al educaţiei urbane, al gustului şi al nobleţii (Ricci 2009: 155). Elias (1982: 39) observă că *politeţe* şi *civilitate*, înaintea apariţiei conceptului *civilizaţie*, acopereau practic aceeaşi funcţie ca acesta, relevând în acelaşi timp imaginea de sine a aristocraţiei în opoziţie cu cei consideraţi inferiori şi codul comportamental specific acestei aristocraţii, ca mijloc de diferenţiere.

Sensul lui *polir* implică plăcerea estetică: trecerea de la ceva neprelucrat la ceva delicat la atingere şi plăcut la vedere prin procesul prelucrării (France 1992: 55, Watts 2011: 113). Watts consideră că atât *polir*, cât şi *poli* relevă o metaforă conceptuală (cu sursa în scrierile gânditorilor italieni din secolulul al XVI-lea, primul dintre aceştia fiind B. Castiglione): proprietatea unui obiect este transferată unui comportament uman. Suprafaţa lustruită, obţinută intenţionat şi implicând o activitate constantă, oferă experienţa estetică a plăcerii (Watts 2011: 113). Transferând această prelucrare concretă în sfera umană, abstractă a comportamentului (non)verbal se implică un lung proces conştient de pregătire pentru relaţii sociale armonioase (France 1992). Adjectivele lat. *politus* şi fr. *poli* cunosc de timpuriu atât sensul concret, legat de obiectul prelucrat, cât şi sensul abstract, transpus unui anumit tip de comportament valorizat, relevând deci o metaforă conceptuală convenţionalizată (dar convenţionalizarea e mult mai timpurie decât susţine Watts (2011), din moment ce adjectivul lat. *politus* distingea deja cele două sensuri).

4. Scenarii metaforice cu grade diferite de convenţionalizare

În română regăsim, de asemenea, două serii ale „politeţii” în sens larg, incluzând şi ideea de civilizaţie, una mai veche, de sursă grecească, cealaltă mai nouă, latino-romanică. Filiera grecească are ca etimon îndepărtat gr. *polis*: substantivele *politefsală*/*politevseală* au sensul ‘civilizaţie’, în timp ce sensul ‘civilizare’ este redat prin *polire*, *politefsire*, *politicire* sau *politisire*; verbele *a politici* (cu sensul mai vechi ‘a conduce, a guverna’ – cf. fr. *policer*) şi *a polei*

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

au sensul de ‘a civiliza’. Adjectivele cu sensul ‘civilizat’ sunt *politicit*, *politefsit*/ *politevsit*, *polit*, *poliit*, *poleit*; aceeaşi idee este redată şi prin adjectivul *cetăţenit* (Ursu/Ursu 2004, 2006). Înaintea împrumutării substantivului *politeţe*, sensul ‘politeţe, comportare civilizată’ este redat prin *politică* sau prin *polítie* (care are şi acest sens abstract). Adjectivele *politicesc* (‘civilizat, politicos’) şi *politicos* (‘civilizat’) completează sfera. Aceste elemente lexicale sunt folosite începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar după jumătatea secolului al XIX-lea devin din ce în ce mai rare. Elementul rezistent al seriei este adjectivul *politicos*.

În română, *politeţe* este un împrumut din franceză de la începutul secolului al XIX-lea; *civilitate* este un împrumut tot de la începutul secolului al XIX-lea, uneori glosat, în presă, prin mai vechiul împrumut grecesc *politefsire* (Ursu/Ursu 2004, 2006). *A civiliza* şi *civilizare* (cu forma mai veche *ţivilisire/ civilisire*, glosat uneori prin ‘poleire’ sau ‘purtare cetăţenească’) sunt împrumuturi neologice din aceeaşi perioadă, alături de adjectivul *civilizat* (glosat în presă prin *politefsit*; *politisit*; *politicit*, Ursu/Ursu 2004, 2006).

Exemplele literare româneşti relevă scenariul metaforic de tip convenţional, comun în gândirea europeană în ceea ce priveşte politeţea, omul văzut ca obiect care se prelucrează:

(1) „Hârzobeanu: Trebuie ca să mărturisim, prinţesă, că dacă obiceiurile soţietăţii *s-au mai poliit*, dacă bontonul s-au întrodus la noi, meritul e al dumnevoastră.” (VA T2, 358-359)

Expresia metaforică se bazează pe verbul *a polii (a polei)*: ar putea fi vorba despre un joc de cuvinte implicând similaritatea dintre adaptarea verbului fr. *polir* ‘a iniţia în societate’ şi pronunţarea regională a verbului *a polei* (vechi împrumut din slavă, vezi DLR), cu sensul abstract de ‘a civiliza’ (atestat la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea), poate un calc semantic sub influenţa seriei din neogreacă menţionată mai sus. Exemplul pune în evidenţă un rezultat cu un impact mai larg, la nivelul unei elite sociale, agentul responsabil (prinţesa) fiind precizat explicit. Procesul nu este încă finalizat – „obiceiurile soţietăţii s-au *mai* poliit”, necesitând o anumită perioadă de timp şi disponibilitatea „obiectului”, în acest caz „obiceiurile soţietăţii” (printr-un transfer metonimic de la cauză la efect, de la cei care practică obiceiurile la obiceiuri în sine).

Şi verbul *a subţia* poate să apară într-un scenariu metaforic de tip convenţional în care se observă repetiţia:

(2) „Voieşti *să subţiezi* pe rumâni şi să-i faci delicaţi prin Θ cel vestit de atâta vreme prin cărţile rumâneşti? Pentru aceasta învaţă că limba şi oamenii *nu se subţiază* prin pelticimea limbii: ei au trebuinţă de idei, de cunoştinţi şi de experienţă ca *să se subţieze*.” (IHR, 299-300).

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

Exemplele din acest fragment ilustrează scenariul metaforic al individului perceput ca obiect asupra căruia se poate interveni; intervenţia presupune pregătirea pentru societatea modernă, civilizată. Educaţia (hiperonim implicit) este instrumentul prin care se obţine „subţierea” (idealul noii practici sociale), educaţia fiind marcată hiponimic prin seria „idei”, „cunoştinţi”, „experienţă”. Jocul dintre agentivitate – *a subția* – şi pasivitate (rolul de pacient) – *a se subția*, implică două instanţe: o elită educată ca agent [subînţeles] al schimbării, respectiv un pacient care trimite la o comunitate întreagă („rumâni”, „oamenii”). În secolul al XIX-lea, politeţea şi civilizaţia nu mai sunt doar atribute individuale, ci ale unor colectivităţi (Jordheim/Pernau *et al.* 2015).

Adjectivul participial *necioplit* reprezintă expresia metaforică antonimică a *subţierii*; se poate observa din nou o reificare a individului, conceput ca obiect asupra căruia trebuie exercitată o acţiune de „şlefuire”, individul (în stare „brută”) nefiind adaptat pentru socializare:

(3) „Cocoana Mândica: (...) Bine, nu ştii că astăzi avem soare, nu ştii că am poftit la petrecere? Ce-mi stai ca o momâie? Până când ai să fii *necioplit*? Când o să te văz şi eu mai de modă, mai delicat, totdaună ca un urs sălbatec, *mojicos*, *grosolan*!...” (PND, 185)

(4) „Poronca părinţilor le aruncă în braţele unor *modârlani necioplиţi*, dar preţioşi pentru că-s plini de bani...” (K OI, 54)

(5) „Aşa de ambii veri se putea zice că unul era *moldovanul civilizat* şi celălalt *moldovanul necioplit*, get-beget coada vacei.” (K OI, 98).

Lipsa de deschidere către viaţa socială reprezintă un reproş adresat de obicei de către femei bărbaţilor (vezi, de exemplu, replica adresată de cocoana Mândica soţului în exemplul 3). Lipsa de educaţie este asociată cu un comportament inadecvat noilor cerinţe sociale: în exemplele (3-5) se constituie izotopii în care comportamentul evaluat negativ apare în pereche cu lipsa de educaţie şi originea modestă (*mojicie*, *mojic*, *grosolan*, *grosolănie*, *modârlan*) sau cu lipsa de deschidere faţă de noile reguli ale societăţii, care implică obligativitatea socializării; se pot observa seriile antonimice *civilizat-necioplit*, *necioplit-de modă*, *delicat*. De asemenea, metaforic (exemplul 3), persoana inadaptată noilor standarde se asociază cu un animal lipsit de „delicateţe” – ursul, frust („sălbatec”).

În alte izotopii, „necioplirea” este implicit asociată cu nefrecventarea lumii urbane şi cu o societate mai tradiţională, puţin receptivă la nou:

(6) „Iorgu: Miros de curechi murat, pentru plăcerea nasului!... Scârţiituri şi răcnete ţigăneşti, pentru plăcerea urechilor!... şi priveliştea unor persoane urâte, ruginite şi *necioplite*, pentru plăcerea ochilor!... (...) Dar societatea ta cea plină de graţii?... Vai ş-amar!... Ce-o să mă fac?... îmi vine să ieu câmpii, să fug în lume... departe de casa părintească; departe de provincialii aceşti fără de sentimente şi fără ideile veacului meu.” (VA T2, 29).

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

Tânărul Iorgu este educat în străinătate (în „graţiile” societăţii din Sadagura), fiind deschis noii mentalităţi („ideile veacului meu”); membrii familiei şi persoanele apropiate care îl întâmpină la revenirea în Moldova şi alături de care ar trebui să trăiască sunt consideraţi „provinciali” anacronici. În replica lui Iorgu se pot remarca două izotopii bazate pe opoziţia *vechi-nou*: noul are toate calităţile (societate, graţii, sentimente, idei [progresiste]), în timp ce vechiul este un antimodel, atât estetic („persoane urâte”), cât şi ca atitudine psiho-cognitivă („[persoane] *ruginite*” „provincialii aceşti fără de *sentimente* şi fără *ideile veacului meu*”). Se creează implicit o opoziţie între lumea rurală, a provinciei, şi cea urbană, care are atributele comportamentului modern, „şlefuit”. Cu alte cuvinte, opoziţia antică dintre *urbanitas* şi *rusticitas* se prelungeşte în modernitate, oraşul fiind cadrul favorabil educării în spiritul noilor practici sociale (vezi şi Ricci 2009).

În cheie umoristică, imaginea „civilizării” provincialului apare într-o fiziologie a lui Kogălniceanu:

> (7) „Aşa ţinutaşul, fie din Ţara de Sus, fie din Ţara de Jos, care a fost în Iaşi de douăsprezece ori şi în fieştecare oară a şezut câte douăsprezece săptămâni, nu se poate socoti de provincial. În atâta petrecere în clima capitaliei *el şi-a pierdut caracterul primitiv, prostia de ţinutaş. Adunarea noastră l-**a cioplit***; pâcla noastră i-a schimbat vopseaua; colbul nostru l-a înălbit; tina noastră i-a văcsuit ciubotele. Trăsurile iaşenilor sau l-au călcat pe picioare şi aşa l-au mântuit de bătături, sau l-au stropit din creştet până în talpe. El a fost la teatru, la cel franţuzesc, la cel nemţesc sau la cel românesc, nu-i nimică. (...) Prin toate aceste întâmplări *el păstrează undeva pecetea capitaliei; el nu-i încă iaşan, dar nu mai este provincial*; prin urmare, cum s-ar zice, nu-i nici copou, nici ogar.” (K OI, 68-69).

Exemplul relevă un scenariu metaforic al civilizării în care societatea capitalei este un agent activ, iar provincialul un „obiect” – pacient – al acţiunii acestei societăţi: frecventând locuitorii capitalei şi luând contact cu noutăţile vieţii moderne, provincialul devine *cioplit* (are un comportament adecvat noilor cerinţe sociale); caracterul provincial nu se pierde definitiv, cel de locuitor al capitalei (modelul) nu este achiziţionat complet, persoana fiind într-o fază de tranziţie.

Procesul civilizării (care include şi dimensiunea politeţii) nu este însă ireversibil: provincialul se poate civiliza prin frecventarea capitalei, dar un locuitor al capitalei îşi poate pierde calităţile prin abandonarea cadrului de referinţă al modernităţii – oraşul-capitală:

> (8) „Aseminea şi născuţii în capitalie, mutaţi pe urmă în ţinut, nu se pot numi provinciali, ci *provincializaţi* [în italic în original], o numire care cât pentru mine o urăsc mai mult decât toate poreclele din lume şi pre care, pe sfântul meu, n-aş vroi a o avea. Mai bine aş prefera să car apă pe la jidani, să fac cărbuni, să lucrez la drumuri publice, să fiu pus preste arături, decât să fiu numit *provincializat: fui, ce scârnav nume*!” (K OI, 70).

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

Cadrul civilizării este unul dinamic, al socializării şi al achiziţiilor lumii moderne (teatru, operă, jocuri de societate, baluri etc.), atributele sale dispărând, pentru locuitorii capitalei (prin vocea naratorului), prin mutarea în orice alt loc din principat (exemplul relevă o percepută rezistenţă a provinciei la modernizare sau perceperea unor ritmuri diferite între centru şi periferie).

În alte situaţii, adjectivul *necioplit* este asociat glasului unei persoane (atributul unei slugi), în opoziţie cu *glasul piţigăiat* al unui aristocrat:

(9) „Nicolae: (...) Vezi-mă pe mine: când sunt sluga ta, ar jura cine mă vede că m-am hrănit toată viaţa cu mămăligă: umblet neîngrijit, căutătură leneşe, mişcarea mâinilor greoaie, *glasul necioplit*. Toate astea îmi sunt nişte scuturi puternice împrotiva oricării căutături cercetătoare. Când iar sunt boier: capul ţeapăn, mijlocul mlădios, umblet înfipt sau legănat, mâinile în necontenită mişcare, ochii micşoraţi, vorbă fără şir, fără temei, *glasul piţigăiat*.” (PND, 271).

Nu numai elementele nonverbale (gesturi, atitudini) pot fi supuse prelucrării, ci şi cele paraverbale: tonalitatea vocii ar putea implica o acţiune de subţiere („piţigăiat”), având ca finalitate iluzia apartenenţei la sfera modernă a civilizării.

Există însă şi situaţii în care *necioplire* nu apare însoţit de alte elemente care să formeze o izotopie, dar utilizarea aceasta implică o atitudine uşor de reperat de receptor, atitudinea fiind inadecvată aşteptărilor şi tipului de relaţie între cei implicaţi:

(10) „Ieşind noi, se apropiase postelnicelul de părintele meu şi începu cu cea mai mare *necioplire* a-l ţinè de rău, pentru răspunsul care îl făcuse logofătului.” (PRR, 120).

Un alt adjectiv similar cu *necioplit* şi opus lui *subţire* în scenarii metaforice convenţionale este *gros* (adjectivul nu se referă doar la dimensiuni fizice, ci şi la atribute care ţin de prezenţa/lipsa civilizării – vezi DA). Fragmentul de mai jos face parte din prefaţa la gramatica lui Heliade Rădulescu, în care acesta imaginează un dialog cu un antagonist partizan al vechii ortografii:

(11) „Vai de mine, ce ***grosime*** şi ce *mojâcie*!!! Ia te uită că ăştia şi pe delicatul şi plinul de dulceaţă Θ l-au scos! Nu zău, ăştia sunt rumâni ***groşi***, bădărani de la ţară, *nu vor să aibă cât de puţină evghenie* pă dânşii” (IHR, 295).

Gros şi derivatele sale (de exemplu, *grosime*) sunt asociate cu elemente conotate negativ: trimit la o educaţie inadecvată (sau lipsa de educaţie) şi la o origine socială joasă (*grosime* asociat cu *mojicie* – vezi DLR, români *groşi, bădărani*, în opoziţie cu *evghenie* ‘civilitate, nobleţe’ – vezi DA).

Un alt derivat al lui *gros* indică sfera civilizării:

(12) „Astfel făcui cunoștință cu câțiva dintre fruntașii Iașilor, precum Nicolaki Rosnovanu, Al. Sturza Miclaușeanu și frații săi, frații Rosetti de la Bohotin, Catargieștii, Bălșeștii, la mesele cărora eram adesea invitat și tractat cu atențiunile cele mai nobile și mai

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

> generoase, atât din partea bărbaților, cât și a cocoanelor, cari câteodată mă arătau ca model către tinerii lor copii. *Relațiunile acestea îmi făcură mult bine. Mai întâi mă mai* ***degroșiră***: *mă desfăcui de gesturile și apucăturile mitocănești sau provinciale, și mă conformai manierelor bunei societăți*. Pe lângă aceste, aflai ocasiune a mă familiariza mai mult sau mai puțin cu limba franceză, pe care până acuma abia o înțelegeam din citire. În familiile aristocratice această limbă fiind obligatorie pe atuncea...” (S, 406).

A de-groși reprezintă pentru narator eliminarea comportamentului provincial și aproprierea codului comportamental considerat adecvat („manierele bunei societăţi”). Transformarea exterioară şi interioară este realizată mimetic, prin frecventarea unei elite sociale, în două etape: în etapa iniţială rolul agentiv al relaţiilor cu lumea aristocratică este predominant (relaţiile interpersonale ca agent al schimbării în cadrul unei *comunităţi discursive* – Jucker/Kopackyk 2013); ulterior, rolul activ, conştient aparţine „recipientului” care imită modelul ales. De remarcat faptul că transformarea nu a atins încă punctul final: „mă *mai* degroşiră”, naratorul asumându-şi, din modestie, rolul celui care mai are încă nevoie de educaţie pentru a fi cu adevărat adaptat practicii sociale moderne. Ca şi în alte exemple, lumea capitalei este prezentată ca fiind cea care impune o schimbare, care se oferă ca model, „provincial” fiind conotat negativ (mai ales prin vecinătatea lui „mitocănesc”).

5. Observaţii finale

Elementele lexicale prezentate mai sus au în definiţiile de dicţionar sensul abstract care le conectează sferei im/politeţii. Este vorba de o metaforizare convenţionalizată, similară celei a echivalentelor latino-romanice *politus* sau *poli*: izotopiile nu sunt întotdeauna obligatorii, iar asocierile constante cu elemente negative legate de educaţie sau de originea socială sunt o dovadă a caracterului convenţional. Dacă s-ar putea emite o ipoteză a gradului de convenţionalizare, atunci *subţire* (pe care nu l-am regăsit în corpus, apare doar *a (se) subţia*) şi *gros* par mai convenţionale, sensurile abstracte conectate im/politeţii fiind mai vechi, cu atestări de secol XVII; celelalte elemente au sensuri abstracte asociate im/politeţii de sfârşit de secol XVIII şi început de secol XIX.

În cadrul acestui scenariu metaforic se pot remarca predicate „reificatoare” pentru individul supus acţiunii: verbele *a ciopli*, *a subţia*, *a degroşi*, *a polei*, adjectivul participial *necioplit*, acestea având o pondere mai mare decât elementele nominale (*necioplire*, *grosime*) sau adjectivul calificativ *gros* (adjectivele şi substantivele relevă stadiul final al procesului sau, din contră, un stadiu iniţial în afara oricărei intenţii de a se supune procesului civilizator). Se poate remarca şi faptul că uneori procesul este prezentat ca parţial, încă în desfăşurare, nefiind atins de fiecare dată stadiul final.

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

Un element important al izotopiilor este rolul educaţiei în obţinerea politeţii/civilizării, nu atât sistematic, prin intermediul şcolii, cât mimetic, selectând un model urban şi social (aristocraţia cultivată reprezintă agentul principal al civilizării, iar cei care îl imită fac acest lucru conştient – cazul lui Sion, sau inconştient, nefiind încă adaptaţi noului cadru social – provincialul din exemplul lui Kogălniceanu). Celălalt element important este originea socială: un statut inferior (vezi, de exemplu, *mojic*, *mojicie*) este asociat automat cu lipsa atributelor politeţii/civilizării, similar cu plasarea la periferie, distanţa faţă de centrul civilizator (*mitocan*, *provincial*).

Politeţea/civilizarea reprezintă un ideal estetic şi în societatea românească. Modalitatea recurentă de a conceptualiza politeţea/civilizaţia în spaţiul european este o normă observabilă şi în spaţiul românesc. Metaforele conceptuale convenţionale relevă deci convingerile împărtăşite, reprezentări mentale similare, dar şi ideologia unor grupuri sociale dominante, care antrenează cadrul social mai amplu la nivel european.

BIBLIOGRAFIE

Busse, U., A. Hubler (eds.) 2012, *Investigations into the Meta-Communicative Lexicon of English. A Contribution to Historical Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Djuvara, N., 2013, *Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, ediţia a II-a, Bucureşti, Humanitas.

Eelen, G., 2001, *A Critique of Politeness Theories*, Manchester, St Jerome Publishing.

Elias, N., 1982, *The History of Manners. The Civilizing Process*, vol. I, translated by Edmund Jephcott, New York, Panteon Books.

France, P., 1992, *Politeness and Its Discontents: Problems in French Classical Culture*, Cambridge, Cambridge University Press.

Gillingham, J., 2002, “From Civilitas to Civility: Codes of Manners in Medieval and Early Modern England”, in *Transactions of the Royal Historical Society* 12, pp. 267-289.

Jordheim, H., M. Pernau *et al.*, 2015, *Civilizing Emotions. Concepts in Asia and Europe, 1870-1920*, Oxford, Oxford University Press.

Jucker, A.H., J. Kopackyk, 2013, “Communities of Practice as a Locus of Language Change”, in J. Kopaczyk, A.H. Jucker (eds.) 2013: 1-16.

Kádár, Dániel Z., 2013, “Historical Politeness”, in *Handbook of Pragmatics Online*, https://benj amins.com/online/hop/ (consultat în ianuarie 2015).

Kádár, D.Z., M. Haugh, 2013, *Understanding Politeness*, Cambridge, Cambridge University Press.

Kopaczyk, J., A.H. Jucker (eds.), 2013, *Communities of Practice in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Kövecses, Z., 2006, *Language, Mind and Culture: a Practical Introduction*, Oxford, Oxford University Press.

Lakoff, G., M. Johnson, 1980, *Metaphors We Live by*, Chicago, University of Chicago Press.

Picard, D., 2010, *Politesse, savoir-vivre et relations sociales* (*Que sais-je?*), a patra ediţie, revăzută, Paris, Presses Universitaires de France.

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)

Ricci, M.T., 2009, *Du* cortegiano *au* discreto*: l'homme accompli chez Castiglione et Gracián. Pour une contribution à l'histoire de l'honnête homme*, Paris, Honoré Champion.
Semino, E., 2008, *Metaphor in Discourse*, Cambridge, Cambridge University Press.
Ursu, N.A., D. Ursu, 2004, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, Iaşi, Cronica.
Ursu, N.A., D. Ursu, 2006, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. II „Repertoriu de cuvinte şi forme", Iaşi, Cronica.
van Dijk, T., 1998, *Ideology. A Multidisciplinary Approach*, London, Sage.
Verschueren, J., 1999, *Understanding Pragmatics*, London, Arnold.
Verschueren, J., 2000, "Notes on the Role of Metapragmatic Awareness in Language Use", in *Pragmatics* 10:4, pp. 439-456.
Verschueren, J., 2012, "The Metapragmatics of Civilized Belligerence" in U. Busse, A. Hubler (eds.) 2012: 111-128.
Vintilă-Ghiţulescu, C., 2013, *Evgheniţi, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernităţi româneşti 1750-1860*, Bucureşti, Humanitas.
Watts, R.J., 2011, "A Socio-Cognitive Approach to Historical Politeness", in *Understanding Historical (Im)Politeness*, Special Issue of *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), pp. 104-132.

Corpus

IHR – Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi bibliografie de Mircea Anghelescu, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2002.
K OI – Kogălniceanu, Mihail, *Opere*, vol. I („Beletristica, studii literare, culturale şi sociale"), text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Dan Simonescu, Editura Academiei RSR, 1974.
PND – *Primii noştri dramaturgi*, ediţie îngrijită şi glosar de Al. Niculescu; antologie, studiu introductiv şi note biobibliografice de Fl. Tornea, colecţia Scriitori români. Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1960.
PRR – *Pionierii romanului românesc*, antologie, text stabilit, note şi prefaţă de Şt. Cazimir. Bucureşti, Editura pentru literatură, 1962.
S – G. Sion, *Suvenire contimpurane*, ediţie integrală (Biblioteca memoria. Jurnale, autobiografii, amintiri), Iaşi, Polirom, 2014.
VA T2 – V. Alecsandri, *Opere*, vol. VI *Teatru*. Text ales şi stabilit, note şi comentarii de G. Rădulescu-Dulgheru. Bucureşti, Editura Minerva, 1979.

Sigle

DA – *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, Librariile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913 ş.u.
DLR – *Dicţionarul limbii române (serie nouă)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965 ş.u.
Robert – *Le Grand Robert de la langue française : dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paul Robert, 2e éd., nouvelle éd. aug., dirigée par Alain Rey, tom. 1-6, Paris, 2001.

BDD-A22804 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:53:53 UTC)